

Vesna Lopičić / Biljana Mišić Ilić

JEZIK, KNJIŽEVNOST, PROSTOR

Biblioteka
NAUČNI SKUPOVI

Urednice:

Prof. dr Vesna Lopičić
Prof. dr Biljana Mišić Ilić

Glavni i odgovorni urednik:

Doc. dr Gordana Đigić

Akademski odbor:

Prof. dr Vesna Lopičić
Prof. dr Biljana Mišić Ilić
Prof. dr Vladimir Ž. Jovanović
Prof. dr Mihailo Antović
Prof. dr Snežana Milosavljević Milić
Prof. dr Đorđe Vidanović
Prof. dr Miloš Kovačević
Prof. dr Sofija Miloradović
Prof. dr Slávka Tomaščíková
Prof. dr. Marija Knežević
Prof. dr. Janoš Kenjereš
Prof. dr. Kristobal Kanovas
Prof. dr Elżbieta Mańczak-Wohlfeld
Prof. dr Željka Babić
Prof. dr Christl Verduyn

Sekretari konferencije:

Sanja Ignjatović
Nikola Tatar

Recenzenti:

Prof. dr. Radojka Vukčević
Prof. dr. Vladimir Ž. Jovanović
Prof. dr. Marija Krivokapić

Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet

JEZIK, KNJIŽEVNOST, PROSTOR

Tematski zbornik radova

Urednice:
Vesna Lopičić
Biljana Mišić Ilić

Niš, 2018.

Recenzenti pojedinačnih radova:

Mihajlo Antović
Vladislava Gordić Petković
Snežana Gudurić
Mirjana Ilić
Aleksandra Jovanović
Vladimir Ž. Jovanović
Bojan Jović
Milena Kaličanin
Miloš Kovačević
Marija Krivokapić
Jelena Lepojević
Goran Maksimović
Jordana Marković
Snežana Milosavljević Milić
Biljana Mišić Ilić
Anđelka Mitrović
Predrag Novakov
Jelena Novaković
Vladan Pavlović
Danijela Petković
Milica Radulović
Dušan Stamenković
Branimir Stanković
Strahinja Stepanov
Nataša Tučev
Đorđe Vidanović
Milica Živković

SADRŽAJ

JEZIK, KNJIŽEVNOST, PROSTOR

Vesna Lopičić, Biljana Mišić Ilić Reprezentacija i metaforizacija prostora u savremenoj nauci o jeziku i književnosti	11
---	----

PLENARNA IZLAGANJA

Mihailo Antović Семантика, простор и когниција: да ли спацијални односи леже у основи изградње појмова?	27
Soňa Šnircová Girlhood in Postfeminist Spaces: Neoliberalism, Girl Power and the Postfeminist Subject in Coming-of-Age Narratives	47

SPACES, SPACES....

Sanja Ignjatović Space Representation in Zsuzsi Gartner's <i>All the Anxious Girls on Earth</i>	59
Silvia Rosivalova Baučekova Imprisoned or Empowered? Domestic Foodspaces in Contemporary Women's Fiction	75
Valentina Mikluc Unsure Minds, Bitter Bodies and Slippery Words: Spatial Dispersion of the Political in <i>truth and reconciliation</i>	85
Aleksandra Žeželj Kocić Spaces of Intimacy in Thomas Hardy's Late Short Stories	95
Nejat Tongur England is still a distant Shore: <i>A Distant Shore</i> by Caryl Phillips	107
Emilija Lipovšek <i>NW</i> by Zadie Smith as a Postcolonial Edition of London <i>A-Z</i>	117
Milena Kaličanin "Other Spaces Are Still Possible": A Vision of Future Scotland in Andrew Crummy's "The Last Midgie on Earth"	127
Biljana Vlašković Ilić Ireland as the Liminal Place in Yeats' Poetry	137
Tijana Parezanović Narrative Flaneurism in <i>The Third Man</i> - A Method for Constructing the Other City	145

Kerstin-Anja Munderlein	
Gothic Space or Gothicised Space?	155

PROSTOR U SAVREMENOJ SRPSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Vladislava Gordić-Petković	
Roman i grad: Idealizacija i demonizacija urbanog prostora u realističkom romanu	167
Sanja Golijanin Elez	
Poetizacija hronotopa grada kao vid modernizma i postmodernizma u srpskoj književnosti - egzistencija i esencija pesničke samosvesti	179
Vladimir Perić	
Dadapolis	193
Ivana Petković	
Urbana semiotika: odonimi Niša	205
Biljana Soleša	
Hronotop krčme u srpskoj realističkoj pripoveci	217
Jelena Aleksov i Milica Mitić	
Prostor sela i seoske kuće u propovetkama Pavla Markovića Adamova (<i>Na selu i prelu</i>)	231
Sanja Macura	
Narativizacija prostora u romanima Anđelka Anušića	243
Đoko Zdraveski	
<i>Homo Sacer</i> i logor kao prostor inicijacije	255
Mirjana Stošić	
Telo kao prostor čuda - Pekićeva poetika prostora	267
Buba Stojanović	
Čudesno - realni prostori u bajkama Grozdane Olujić	277
Dušica Filipović	
Hronotop Vizantije u putopisu <i>Ljubav u Toskani</i> Miloša Crnjanskog	289

PROSTOR U SAVREMENOJ SVETSKOJ KNJIZEVNOSTI

Nermin Vučelj	
Prostorne granice starofrancuske književnosti	309
Ana Došen	
Kobo Abe i kartografija dezorijentisanosti	321
Andrijana Aničić	
Dijalektika (post) kolonijalnih prostora u romanu <i>Post i gozba</i> Anite Desai	331

Dajana Milovanović	
Seksualni identitet Erike Kohut u privatnom i javnom prostoru	345
Jelena Andrejić	
Pojam prostora u svakodnevnici pojedinca: Možemo li <i>otići</i> i/ili <i>vratiti se</i> sebi?	355
Jelena Pilipović	
Arkadija - Vergilijev konstrukt idiličnog prostora	365
Jovana Kostić	
Unutrašnji i spoljašnji kulturni prostor: Tradicionalna i moderna Kina u romanu <i>Istočni vetar zapadni vetar</i> Perl Bak	379
Kornelije Kvas	
Heterotopija u romanu <i>Stoner</i> Džona Vilijamsa	389
Maja Luković	
(De)konstruisanje identiteta u prostoru Drugog u Nabokovljevom romanu <i>Bleda vatra</i>	399
Milan Janjić	
Tragički prostor kod Rasina	409
Milan Živković	
Alternativni prostor distopije: Slobode i ograničenja	423
Miroslav Ćurčić	
Oskudne geografije: Ekokritički prostor triologije <i>Ludadam</i> Margaret Atvud i romana <i>Put</i> Kormaka Makartija	435
Milica Vučković	
Megalopolis u mikroverzovima: Istanbul u unutrašnjim prostorima romana Orhana Pamuka	449
Tamara Kostić-Pahnoglu	
Prostor kao indikator karaktera u prozi Andreasa Frangjasa	463
Vanja Cvetković	
Prostorna preplitanja kod Kamija: Granice autobiografskog i fikcionalnog	473

PROSTOR KAO FIZIČKI, METAFORIČKI I DISKURSNI DOMEN U LINGVISTIČKIM ISTRAŽIVANJIMA

Dušan Stamenković	
Psiholingvistički pristupi istraživanju poimanja vremena pomoću prostornih elemenata	495
Vanja Miljković	
Kognitivne sheme i prostorno iskustvo: slučaj predloga <i>na</i> u savremenom srpskom jeziku	505

Marija Milosavljević	
Придеви просторних односа у српском језику	521
Predrag Novakov	
Od fizičkog do kognitivnog prostora – engleski višечлани глаголи и њихови српски еквиваленти	535
Tijana Vesić Pavlović	
The entailments of moving through space in meaning extension of departure and arrival verbs in English and Serbian – a corpus-based investigation	549
Dragana Đorđević	
Prostor i prostorna metafora u arapskoj sportskoj terminologiji	561
Dejan Marković	
Лингвокултуролошки аспект простора и семантика просторних односа у руском језику и њихови еквиваленти у српском језику	575
Ivan Jovanović	
Француске и српске паремије у лексичко-семантичком пољу „простор“	587
Miloš Kovačević	
Могућност супституције инструменталног предлога <i>под</i> локативним предлогом <i>у</i> и инструменталним предлогом <i>с(а)</i>	601
Sonja Lero Maksimović	
Семантичка категорија спацијалности у роману <i>Тиши од воде</i> Берислава Благојевића	617
Branimir Stanković	
Zašto klasifikovati prostorne prideve kao posebnu vrstu	631
Violeta Džonić	
Изражавање просторног односа „кретање по одређеној траси“ у руском језику и његови еквиваленти у српском	643
Maја Вукић и Владислав Маринов	
Субјунктори клауза са месним значењем у источним српским и западним бугарским периферним говорима	655
Anica Glodović	
Функција просторних партикула <i>along, down, off, up</i> и <i>out</i> у енглеским фразним глаголима	669
Biljana Mišić Ilić	
Sentence-initial spatial adverbials in English: a discourse approach	683
Jasmina Đorđević	
Inaccurate use of the spatial prepositions <i>in, on</i> and <i>at</i> by Serbian efl student ...	697
Strahinja Stepanov	
Teorija diskursnih prostora (TDP) i proksimizacija: primer govora o migrantima	713

Svetlana Slijeperčević	
Концепт <i>простора</i> у рекламно-пропагандном жанру у српском политичком дискурсу	725
Violeta Stojčić i Vladimir Figar	
Dialogic space in Aldous Huxley's essays	737
Ivan Stamenković	
Mental spaces and impoliteness: Watts' (2008) conceptual blending theory in examples of rudeness from a political debate	749
Vladan Pavlović	
The <i>into</i> -causative construction in regional varieties of English	767

PSIHOLINGVISTIČKI PRISTUPI ISTRAŽIVANJU POIMANJA VREMENA POMOĆU PROSTORNIH ELEMENATA¹

Sažetak: Osnovni zadatak ovog rada jeste da pruži pregled dosadašnjih psiholingvističkih istraživanja koja su se bavila upotrebom prostornih elemenata i odnosa za potrebe opisivanja vremena. Radi se pre svega o empirijskim radovima koji su obeležili debatu o ulozi maternjeg jezika u procesu prostorne konceptualizacije fenomena vezanih za vreme, i pokušaju da se prostorno-vremenske veze stave u neovorfijski kontekst. Rad najpre daje teorijski pregled nekoliko studija koje upućuju na važnost ispitivanja prostorno-vremenskih odnosa, nakon čega sledi prikaz članaka koji su učestvovali u pomenutoj debati. Počeće se od rada Lere Borodicki iz 2001. godine u kome autorka nastoji da dokaže da maternji jezik u jednoj poprilično velikoj meri određuje to kako govornik konceptualizuje vreme (Boroditsky 2001), što predstavlja ideju blisku onim koje oživljavaju postulate Sapir-Vorfove hipoteze. Uslediće i pregled istraživanja koja na jednako validan empirijski ili teorijski način osporavaju ovakvo viđenje uticaja jezika na poimanje stvarnosti (npr. Chen 2007; January and Kako 2007; Tse and Altarriba 2008). Nakon prikazanih empirijskih rezultata, rad se osvrće i na eventualne postupke kojima bi ovo polje istraživanja moglo da se unapredi.

Ključne reči: prostor, vreme, jezik, psiholingvistika, kognicija

1. Uvodne napomene o prostoru, vremenu i jeziku

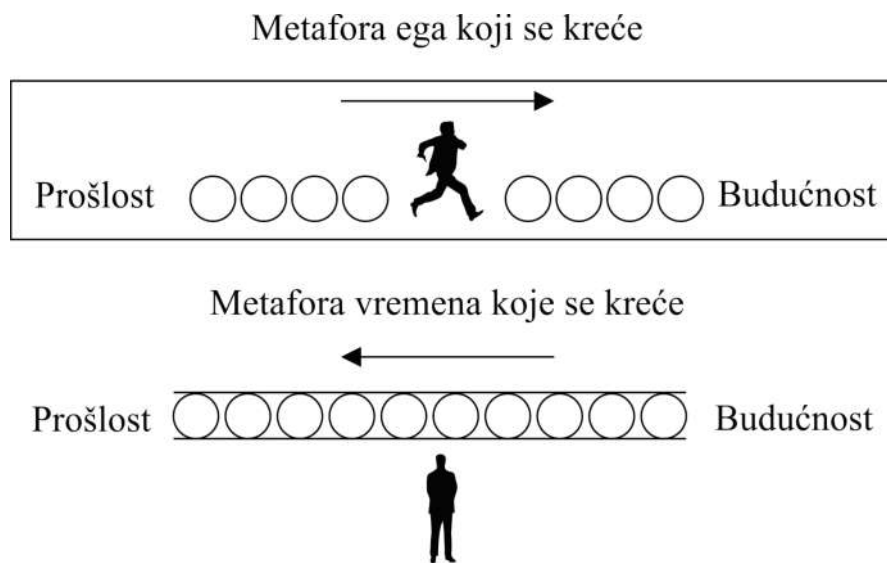
Kako bi razumeo složeni pojam vremena, ljudski um često poseže za pojmovima prostora i kretanja kroz prostor, koji su, ako ne jednostavniji, onda makar vidljiviji i povezani sa konceptima koje kroz odrastanje usvajamo pre ostalih (v. Mandler 2006). Preslikavanje pojma prostora na poimanje vremena, ili *veliki metaforički pomak* (Vidanović 2014), omogućilo nam je da se pomoću pojmovnih odnosa određujemo o vremenu, a možda je upravo ono dalo jedan od razloga zbog čega je čovek u mnogim aspektima nadmašio ostala bića (v. Radden 2011). Ova povezanost dovela je i do tvrdnji da se doživljaj jednog pojma ne može imati bez drugog (Kronasser 1968). Naravno, odnosi između vremena sa jedne strane i prostora i kretanja sa druge, preslikali su se i na polje jezika, pa su tako jezici širom sveta bogati izrazima koji koriste tipično prostorne elemente u cilju iskazivanja vremenskih pojava i odnosa. Tako ćemo u engleskom reći „*in three weeks*”, „*at four o'clock*”, „*a distant era*”, „*a tradition that goes back to the seventeenth century*” (Hofstadter and Sander 2013: 63); u srpskom ćemo naći „*između dva razdoblja*”, „*vreme brzo leti*” ili „*duge godine*”; dok u nemačkom nalazimo „*vor langer Zeit*”, „*in*

¹ Pripremljeno u okviru projekta br. 179013, koji se izvodi na Univerzitetu u Nišu – Mašinski fakultet, a finansira ga Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

drei Wochen”, „*in nächster Zukunft*” i mnoge druge. Kao što se iz primera i vidi, prostorno-vremenske odnose možemo u velikoj meri izučavati u okviru semantike predloga (Mladenović 2015). Ovakva vrsta upotrebe može se naći i u brojnim drugim jezicima, a o tome svedoče i mnoge publikacije koje su ovu temu razmatrale (npr. Alverson 1994; Boroditsky 2000, 2001; Haspelmath 1997; Lewandowska-Tomaszczyk 2016; Nuñez and Sweetser 2006; Torralbo, Santiago, and Lupiañez 2006). S druge strane, nalazimo izuzetno retke primere onih koji tvrde da su pronašli jezik u kojem ovakvu vrstu preslikavanja nije moguće videti, a jedan takav nedavni primer jeste jezik plemena Amondava – za pripadnike ovog malobrojnog plemena Sina i saradnici (Sinha et al. 2016) tvrde da nemaju apstraktnu ideju o vremenu.

Prema rečima Reja Džekendofa (Jackendoff 1983), semantika pokreta i lokacije, tj. prostora daje oblik ne samo vremenu, nego čitavom nizu različitih semantičkih polja. Takve slučajeve čine oni koncepti koji se ne mogu percipirati – kada naš um treba da se suoči sa ovakvim slučajevima on ne počinje konceptualizaciju od nule, već se služi prostornim konceptima i prilagođava ih novim potrebama. Ovo je u skladu sa principima Džekendofove konceptualne semantike, u kojoj se događaji i stanja u pojmovnoj strukturi organizuju pomoću relativno malog niza principa, a dobar deo tih principa potiče upravo iz poimanja prostora. Kao što vidimo, uz pojam prostora, koji ima primat u organizaciji našeg pojmovnog sistema (Rasulić 2004: 31), Džekendof s pravom vezuje kretanje, koje takođe predstavlja primarnu fizičku pojavu i jedan od osnovnih elemenata u našoj konceptualizaciji sveta (Stamenković 2017: 18). I u neuronaukama postoji kako slaganje, tako i empirijske potvrde da ljudski mozak koristi prostorno kodiranje kako bi razumeo dimenziju vremena, a studije iz ove oblasti uglavnom se baziraju na *teoriji veličine* (engl. *A Theory of Magnitude* ili skraćeno *ATOM*), prema kojoj prostor, vreme, brojevi, muzičke skale i ostale količine zavise od istog urođenog i generalizovanog sistema veličina, koji različite stvari računa uz pomoć predstava tipa manje–veće, bliže–dalje, brže–sporije, itd. (npr. Buetti and Walsh 2009; Magnani and Musetti 2017; Oliveri et al. 2009; Walsh 2003). Manjani i Musetti su pokušali da kroz analizu dostupne literature dođu do podatka kada se tačno dešava ovakva vrsta preslikavanja, i njihov zaključak je taj da se preduslov stiče pojavom razumevanja linearnosti i shvatanjem redosleda brojeva oko pete godine, a prostorna značenja vremenskih koncepata postaju funkcionalna između osme i desete godine (Magnani and Musetti 2017). U kognitivnoj lingvistici se vezi između vremena (kao ciljnog domena) i prostora (kao izvornog domena) pristupa iz perspektive metafore VREME JE PROSTOR ili VREME JE KRETANJE KROZ PROSTOR, a o ovim se metaforama poprilično često pisalo u okviru teorije pojmovne metafore (npr. Boroditsky 2000; Gentner and Imai 1992; Kövecses 2002; Lakoff and Johnson 1980). Kada su jezički izrazi ovih metafora u pitanju, čini se da oni idu i korak dalje u odnosu na ove dve konvencionalne formule, pa tako Alverson izdvaja čitav niz metafora koje naziva univerzalnim, a u kojima se vreme prikazuje na različit (uglavnom na neki način prostoran) način. Tako, na primer, ukazuje na one u kojima je vreme deljivi entitet (npr. u izrazima „trošiti vreme” ili „ubijati vreme”), u kojima se vreme prikazuje kao rezultat delovanja vremena (npr. „vreme leči sve rane” ili „vidljiv je zub vremena”), zatim metafore u kojima je vreme to koje se kreće (npr. „teško vreme dolazi” ili „vreme teče”), metafore u kojima je vreme predstavljeno kao linearni tok (npr. „dugo ili kratko vreme” ili „biti ispred vremena”), kružni tok (npr. „vreme se vrti u krug”), kao i prostorno-vremenska deiksa (npr. „ostavio sam to iza sebe” ili „to će sve tek doći”). Upravo se primeri navedeni kod kretanja vremena i vremensko-prostorne deikse koriste za ilustraciju dve

dominantne prostorno-vremenske metafore. Naime, prostorno-vremenska preslikavanja funkcionišu po principima dve veće metaforičke sheme – u jednoj je čovek entitet koji se kreće kroz vreme, dok je u drugoj čovek statični posmatrač, a vreme je entitet koji se kreće (Fillmore 1971; Clark 1973; Traugott 1978; Alverson 1994; McGlone and Harding 1998; Alloway, Ramscar, and Corley 2001). Shematski prikaz ove dve metafore dat je na slici broj 1, onako kako je adaptiran iz rada Didri Gentner (2001). Primer metafore ega koji se kreće bila bi rečenica „Bližimo se kraju godine”, dok bi primer za metaforu vremena koje se kreće bila rečenica „Praznici uskoro stižu”. Kognitivni lingvisti tvrde da su veze između prostora i vremena uređene i sistematične, a da je njihov odnos asimetričan, tj. da se vremenski odnosi objašnjavaju uz pomoć prostornih, a ne i obrnuto (Casasanto and Boroditsky 2008), dok pojedina novija istraživanja ukazuju na to da preslikavanje u određenim aspektima može da se odigrava i u suprotnom smeru (Cai and Connell 2015).

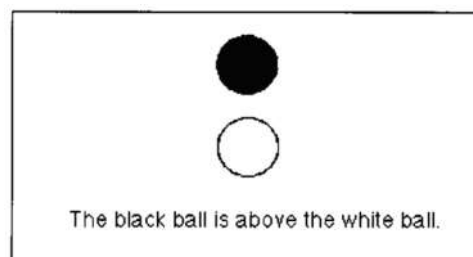
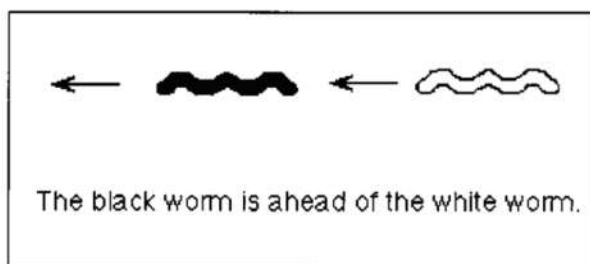
Slika 1. Dve dominantne prostorno-vremenske metafore (adaptirano iz Gentner 2001: 204).

Kada je u pitanju preslikavanje vremena u prostorni domen, u mentalnim predstavama najdominantnija osa jeste horizontalna (Hegarty and Stull 2012), što je vidljivo i na slici koja pokazuje najčešće metafore ovog tipa. Pored horizontalne ose, u zapadnim kulturama vreme se često predstavlja na sagitalnoj osi, tj. na planu napred–nazad u odnosu na telo (i u skladu sa obe dominantne metafore), što spada u grupu prostornih metafora (Lakoff and Johnson 1980). Upravo su sagitalna i vertikalna osa one koje nalazimo u upotrebi u jeziku. Upotreba drugih i drugačijih vremenskih linija i pravaca svakako je moguća i može biti uslovljena različitim kognitivnim, antropološkim i društveno-kulturnim faktorima. Usmerenje vremenske ose vrlo često se poklapa sa smerom pisanja (v. Athanasopoulos, Samuel, and Bylund 2017), mada oko takve tvrdnje nema potpunog konsenzusa (v. Ouellet et al. 2010). Upravo su jedno takvo odstupanje od najčešće pojave i problem orijentacije uzrokovali jednu od najvećih debata o prostorno-vremenskim odnosima u kognitivnoj semantici, a upravo će se ona naći u središtu ovog rada.

2. Jezik i prostorno-vremenski odnosi u psiholingvistici: Boroditsky (2001) i vezivanje za Sapir-Vorfovu hipotezu

Sa uporištem u neovorfijskoj ideji o ključnom uticaju jezičkih prostorno-vremenskih metafora na percepciju vremena, Lera Boroditski 2001. godine objavljuje rad pod nazivom *Da li jezik oblikuje misli? Shvatanje vremena kod govornika mandarinskog i engleskog* (engl. *Does Language Shape Thought? Mandarin and English Speakers' Conception of Time*) (Boroditsky 2001), u kome nastoji da eksperimentalno dokaže postulate ove hipoteze poredeći engleski i mandarinski. Ona najpre govori o tome da se u engleskom jeziku vreme najčešće opisuje prostornim pojmovima vezanim za „napred” i „nazad”. Iako ne poriče da ovakve prostorne konfiguracije postoje i u mandarinskom, Boroditski potencira da govornici mandarinskog koriste i vertikalne prostorno-vremenske metafore, što ilustruje upotrebom dveju prostornih morfema, shàng („gore”) i xià („dole”) za potrebe objašnjavanja vremenskih odnosa. Kasnija istraživanja pokazala su i da se ova sklonost ka vertikalnim metaforama odražava i na paralingvističke elemente komunikacije (v. Gu et al. 2017). Kroz tri empirijske procedure vezane za upotrebu prostorno-vremenskih metafora, Boroditski pokušava da dokaže da jezik predstavlja važno sredstvo oblikovanja misli, ali se ograđuje od tvrde struje Sapir-Vorfove hipoteze (Whorf 1956), koja tvrdi da jezik u potpunosti oblikuje naše misli.

U prvom eksperimentu ispitanike su činile dve grupe – jedna čiji je maternji jezik bio mandarinski, a druga čiji je maternji jezik bio engleski, s tim što su i izvorni govornici mandarinskog govorili i engleski. Ispitanici su najpre primovani uz pomoć dva grafičko-verbalna prostorna zadatka (koja su bila ili horizontalna ili vertikalna), nakon čega je sledila konstatacija o vremenu u kojoj su upotrebljeni parovi „pre/posle” (engl. „before/after”) ili „ranije/kasnije” (engl. „earlier/later”) (npr. „Mart dolazi pre aprila”). Ispitanici su dalje procenjivali datu konstataciju kao tačnu ili netačnu, a cilj je bio i da se odgovor pruži što je ranije moguće, jer se merilo vreme reakcije. Iako su opšte gledano obe grupe ispitanika bile efikasnije nakon horizontalnih primovanja, rezultati su pokazali da je kod govornika mandarinskog vertikalno primovanje kod parova sa čisto vremenskim parom „ranije/kasnije” bilo efikasnije. Obe grupe su testove radile na engleskom jeziku, a Boroditski zaključuje da rezultati ukazuju na to da dve grupe o vremenu drugačije razmišljaju, jer se pokazalo da u slučaju govornika mandarinskog vertikalno prostorno primovanje utiče na odluke vezane za čisto vremenske zadatke.

Slike 2. i 3. Primeri horizontalnih i vertikalnih grafičko-verbalnih zadataka za primovanje iz prvog eksperimenta (Boroditsky 2001: 7–8)

Cilj drugog eksperimenta bio je da ispita u kojoj meri učenje novog jezika utiče na način razmišljanja o vremenu, pa su bilingvalni ispitanici (govornici mandarinskog i

engleskog) učestvovali u ispitivanju bliskom onom iz prvog eksperimenta – s tim što su primeri verbalnih iskaza o vremenu uključili samo parove koji su sadržali par „ranije/kasnije”. Ovaj eksperiment je kao najvažniji rezultat imao to što je primovanje vertikalnim dražima bilo uspješnije kod ispitanika koji su kasnije počeli da uče engleski, što je prema Borodicki i očekivano, dok je veliko iznenađenje predstavljalo to što nije bilo veza između ovog parametra i godina izloženosti jeziku. Borodicki zaključuje da oni koji su kasnije naučili engleski imaju veću sklonost da razmišljaju o vremenu na vertikalnoj osi.

U trećem eksperimentu, izvorni govornici engleskog imali su za zadatak da nauče kako da koriste vertikalne termine da bi iskazivali vremenske odnose (npr. „Bill Clinton was president *below* Ronald Reagan” ili „Cars were invented *above* fax machines“) uz pomoć 90 primera, sa ciljem da se privremeno izmeni navika govornika engleskog da o vremenu misle horizontalno tako što će vertikalna metafora biti u velikoj meri zastupljena u njihovoj memoriji (Boroditsky 2001: 16). Sve ovo radilo se u nadi da će se na ovaj način rezultati ove grupe ispitanika približiti rezultatima ispitanika koji su učestvovali u drugom eksperimentu (govornika mandarinskog jezika). U eksperimentu su ponovo korišćena oba para – „pre/posle” i „ranije/kasnije”, a procedura je bila ista kao u prethodna dva eksperimenta. Za razliku od govornika engleskog iz prvog eksperimenta, kod „podučenih” ispitanika sveukupno horizontalno primovanje nije bilo dominantnije od vertikalnog, dok se kod para „ranije/kasnije”, baš kao i kod izvornih govornika mandarinskog, vertikalno primovanje pokazalo kao efikasnije, jer je vreme reakcije skraćeno. Na osnovu ovoga, Borodicki tvrdi da čak i u odsustvu ostalih faktora koji dolaze iz kulture, poput smeru pisanja, koji za ove ispitanike nije bio ključan, razlike u načinu izražavanja dovode do razlika u razmišljanju. Sveukupno gledano, Borodicki u zaključku navodi da prostorno-vremenske metafore određuju način na koji spoznajemo vreme, a to vidi kao dokaz da jezik može da služi kao moćan alat za oblikovanje misli (Boroditsky 2001: 20).

3. Reakcije na rad Lere Borodicki i nemogućnost dobijanja sličnih rezultata

Baš kao što su i osnovne ideje Sapir-Vorfove hipoteze naišle na oštre kritike (npr. Pinker 1994; Pullum 1991), tako se sa kritikama susrela i Lera Borodicki sa svojim empirijskim pokušajem potvrđivanja ublažene varijante relativističkih postulata. Kritike su stizale i na teorijskom i na eksperimentalnom planu. Što se teorijske interpretacije rezultata tiče, postoji niz problema koje uviđaju Glejtman i Papafragu (Gleitman and Papafragou 2005/2012). Najpre, one napominju da i u engleskom srećemo pojavu vrlo blisku onoj u mandarinskom (što Borodicki ne poriče) – i engleski jezik ima izraze u kojima se o vremenu govori uz pomoć termina koji opisuju vertikalnu konfiguraciju kakav je slučaj u primeru „This recipe *came down* to me from my grandmother.” Ovaj primer oslikava upravo osu i usmerenost koju srećemo u mandarinskom jeziku. Zatim, autorke kritikuju treći eksperiment, jer on navodno pokazuje da petnaestak minuta obuke u razmišljanju na vertikalnoj osi može da u potpunosti promeni iskustvo od preko dvadeset godina upotrebe prostorno-vremenskih elemenata na horizontalnoj osi. Ukoliko se tvrdi da govornici engleskog i mandarinskog o vremenu *misle* drugačije, to svakako nije nešto što bi smelo da se promeni za tako kratko vreme. Ovaj doista teško prihvatljiv rezultat iz trećeg eksperimenta Lere Borodicki izazvao je kritike sa raznih strana, a njen saradnik Kasasanto je, pozivajući se na jedno drugo istraživanje koje se, između ostalog, ticalo

sličnog poređenja engleskog i grčkog (Casasanto et al. 2004), pokušao da ga opravda na sledeći način: kako za sve važe isti zakoni fizike, deca u ranom detinjstvu razvijaju pojmovna preslikavanja između vremena i razdaljine i vremena i količine i to je univerzalno, dok se ova preslikavanja menjaju sa usvajanjem jezika; u skladu sa tim sasvim je normalno da je kratka obuka dovoljna da promeni to što se usvaja kasnije. Međutim, treba imati u vidu da to što dolazi kasnije, tj. usvajanje jezika, traje relativno dugo, pa ostaje nejasno kako može da bude lako izmenljivo. Glejtman i Papafragu smatraju još i da se nikako ne radi o velikim principijelnim razlikama u konceptualizaciji, već o veoma malim razlikama među jezicima. Upravo ova brza adaptacija ukazuje na to da govornici i jednog i drugog jezika koriste prostornu bazu da govore o jeziku – osa i usmerenje predstavljaju malu adaptaciju pojmovnog mehanizma koji oni svakako poseduju. Efekte metaforičkih iskaza Glejtman i Papafragu vide kao prolazne i bez direktnog uticaja na konceptualizaciju. Umesto toga, u datim eksperimentima javlja se kratkoročni uticaj na odgovore ispitanika, a nikako ne dolazi do reorganizacije načina mišljenja.

Kada je reč o empirijskom suprotstavljanju postupcima i zaključcima iz rada Lere Borodicki, u 104. broju časopisa *Cognition* izlaze dva rada koja se direktno eksperimentalno suprotstavljaju rezultatima koje je šest godina pre toga objavila Borodicki. Dženjuari i Kakou (January and Kako 2007) opisuju čak šest neuspešnih pokušaja da se dobiju rezultati kojima je Borodicki pokušala da potvrdi relativističku hipotezu. Između ostalog, dvojica autora nalaze da su govornici engleskog sporije reagovali kod horizontalnih primova, što je u direktnoj suprotnosti sa predikcijama Borodicki. Još jedna kontradikcija je ta što su monolingvalni govornici engleskog bili pod većim uticajem vertikalnih primova u odnosu na horizontalne kada su u pitanju čisto vremenski iskazi. Autori još postavljaju i sledeće pitanje – ako bilingvalni govornici mandarinskog i engleskog i pored višegodišnje izloženosti engleskom zadržavaju vertikalnu misao o vremenu, kako to da su engleski ispitanici posle 90 primera i dvadesetak minuta uspeli da se preorijentišu na novi način mišljenja o vremenu? Dženjuari i Kakou sveukupne zaključke Borodicki kvalifikuju kao nepouzdanе i svoje tvrdnje potkrepljuju adekvatnim rezultatima. Četiri neuspešna pokušaja ponavljanja eksperimenata Lere Borodicki prijavljuje i Čen (Chen 2007), takođe se osvrćući na neke zanimljive rezultate koje su ovi pokušaji iznedrili. Najpre, na osnovu procene učestalosti upotrebe, Čen dolazi do zaključka da govornici mandarinskog zapravo češće koriste horizontalne od vertikalnih metafora i da je upotreba jednih ili drugih povezana sa različitim jedinicama vremena. Upravo je u vezi sa tim i rezultat koji kaže da se efekat do koga Borodicki dolazi javlja samo onda kada se sve vremenske jedinice koriste zajedno. Čak i tada rezultati nisu dovoljno ubedljivi, dok su oni vezani za govornike engleskog bili konkretniji, ali su pokazivali trend suprotan tvrdnjama Borodicki. Sličan je slučaj i sa radom Cea i Altaribe (Tse and Altarriba 2008), u kome govore o tome da nisu uspeli da ponove rezultate koje je dobila Borodicki, iako su pažljivo ponovili svaki deo procedure koju je opisala. Baš kao i Dženjuari i Kakou, njih dvoje su došli do rezultata koji pokazuju da su govornici engleskog na čisto vremenske zadatke reagovali brže kada su prethodno imali vertikalni prim, što je u potpunoj suprotnosti sa tvrdnjama Borodicki. Kada su u pitanju i čisto vremenski i prostorno-vremenski zadaci, obe grupe ispitanika (i govornici engleskog i oni koji govore i engleski i mandarinski) pokazali su manje vreme reakcije posle vertikalnih primova, što ukazuje na to da maternji jezik u ovom slučaju nije ključan faktor.

U kasnijim istraživanjima (npr. Boroditsky, Fuhrman, and McCormick 2011; Fuhrman et al. 2011), Borodicki i saradnici ne odustaju od osnovnih ideja, ali priznaju da je

dizajn eksperimenata imao određene mane. Reakcija je bila takva da su pomenuti radovi iz 2011. godine prikazivali eksperimente u kojima je Boroditski pokušala da istraživanja pomakne od jezičkih draži i zameni ih vizuelnim dražima, ali mnoga od otvorenih pitanja ostala su u velikoj meri nerešena, pa se čini da je prostor za dalje bavljenje ovom oblašću ostao otvoren.

4. Zaključci

Na osnovu pregleda radova koji su učestvovali u debati o tome da li i u kojoj meri jezik utiče na sličnosti i razlike u poimanju vremena uz pomoć prostora može se najpre zaključiti da je debata „za ili protiv” Sapir-Vorfove hipoteze kod ove grupe psiholingvisti zapravo umnogome opteretila objektivno izučavanje veoma važnog kognitivnog fenomena. Prvi zadatak za one koji se ubuduće upuštaju u ovakva istraživanja jeste da dizajn oslobode stega koje odražavaju naklonjenost ovakvim teorijskim postavkama, a naročito postavkama koje nisu u potpunosti potvrđene i oko kojih se filozofi, psiholozi, lingvisti, antropolozi i drugi i danas spore. Isključivost koju vrlo često srećemo kod pobornika neovorfijanskih ideja najčešće ne ostavlja mesta za dijalog, ni prostora za alternativna mišljenja, što je vidljivo u odbijanju da se prizna da su osnovne postavke istraživanja iz 2001. godine bile problematične i sa teorijske, a ne samo sa strane dizajna eksperimenata. Ovo, međutim, ne bi trebalo da odvraća istraživače od bavljenja ovom temom, jer je ona, s jedne strane, izuzetno važna, a, s druge, veoma zahvalna za istraživanje, s obzirom da postoji puno načina na koje se može pristupiti ispitivanju jezičko-prostornih fenomena. Dalji zadaci bi bili uključivanje podataka iz što više, po mogućstvu raznorodnih, jezika, kombinovanje jezičkih sa vizuelnim dražima (i statičkog i dinamičkog tipa) i, naravno, interpretacija rezultata koja bi uključila saznanja i teorijske postavke kako iz različitih grana lingvistike, tako i iz drugih disciplina koje ulaze u korpus kognitivnih nauka. Samo sveobuhvatan pristup može dovesti do boljeg razumevanja odnosa između vremena i prostora u ljudskom umu.

Literatura

- Alloway, T., M. Ramscar, M. Corley. 2001. The Role of Thought and Experience in the Understanding of Spatio-temporal Metaphors. In *Proceedings of the 23rd Annual Conference of the Cognitive Science Society*, J. D. Moore, K. Stenning, eds. Fairfax, VA: Cognitive Science Society.
- Alverson, H. 1994. *Semantics and Experience: Universal Metaphors of Time in English, Mandarin, Hindi, and Sesotho*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Athanasopoulos P., S. Samuel, E. Bylund. 2017. The psychological reality of Spatio-temporal Metaphors. In *Studies in Figurative Thought and Language*, A. Athanasiadou, ed., 295–321. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Boroditsky, L. 2000. Metaphoric Structuring: Understanding Time through Spatial Metaphors”. *Cognition* 75, 1–28.
- Boroditsky, L. 2001. Does Language Shape Thought? Mandarin and English Speakers’ Conception of Time”. *Cognitive Psychology* 43, 1–22.
- Boroditsky, L., O. Fuhrman, K. McCormick. 2011. Do English and Mandarin Speakers Think about Time Differently?. *Cognition* 118, 123–129.

- Cai, Z. G., L. Connell. 2015. Space–time Interdependence: Evidence against Asymmetric Mapping between Time and Space. *Cognition* 136, 268–281.
- Casasanto D. 2008. Who’s Afraid of the Big Bad Whorf? Cross-linguistic Differences in Temporal Language and Thought. *Language Learning* 58, 63–79.
- Casasanto, D., L. Boroditsky, W. Phillips, J. Greene, S. Goswami, S. Bocanegra-Thiel, et al. 2004. How Deep are Effects of Language on Thought? Time Estimation in Speakers of English, Indonesian, Greek, and Spanish. In *Proceedings of the 26th Annual Conference of the Cognitive Science Society*, K. Forbus, D. Gentner, T. Regier, eds., 575–580. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Casasanto, D., L. Boroditsky. 2008. Time in the Mind: Using Space to Think about Time. *Cognition* 106, 579–593.
- Chen, J. Y. 2007. Do Chinese and English Speakers Think about Time Differently? Failure of Replicating Boroditsky (2001). *Cognition* 104, 427–436.
- Clark, H. H. 1973. Space, Time, Semantics and the Child. In *Cognitive Development and the Acquisition of Language*, T. E. Moore, ed., 27–63. New York: Academic Press.
- Fillmore, C. J. 1971. *The Santa Cruz Lectures on Deixis*. Bloomington, IN: Indiana University Linguistic Club.
- Fuhrman, O., K. McCormick, E. Chen, H. Jiang, D. Shu, S. Mao, L. Boroditsky. 2011. How Linguistic and Cultural Forces Shape Conceptions of Time: English and Mandarin Time in 3D. *Cognitive Science* 35, 1305–1328.
- Gentner, D. 2001. Spatial Metaphors in Temporal Reasoning. In *Spatial Schemas in Abstract Thought*, M. Gattis, ed., 203–222. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Gentner, D., M. Imai 1992. Is the Future Always Ahead? Evidence for System Mappings in Understanding Space-time Metaphors. In *Proceedings of the 14th Annual Conference of the Cognitive Science Society*, 510–516. Bloomington, IN: Cognitive Science Society.
- Gleitman, L., A. Papafragou. 2005/2012. New Perspectives on Language and Thought. In *The Oxford Handbook of Thinking and Reasoning*, K. J. Holyoak, R. G. Morrison, eds., 543–568. New York: Oxford University Press.
- Gu, Y., L. Mol, M. Hoetjes, M. Swerts. 2017. Conceptual and Lexical Effects on Gestures: The Case of Vertical Spatial Metaphors for Time in Chinese. *Language, Cognition and Neuroscience* 32, 1048–1063.
- Haspelmath, M. 1997. *From Space to Time: Temporal Adverbials in the World’s Languages*. Munich: Lincom Europa.
- Hegarty, M., A. T. Stull. 2012. Visuospatial Thinking. In *The Oxford Handbook of Thinking and Reasoning*, K. J. Holyoak, R. G. Morrison, eds., 606–630. New York: Oxford University Press.
- Hofstadter, D., E. Sander. 2013. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*. New York: Basic Books.
- Jackendoff, R. 1983. *Semantics and Cognition*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- January, D., E. Kako. 2007. Re-evaluating Evidence for the Linguistic Relativity Hypothesis: Response to Boroditsky (2001). *Cognition* 104, 417–426.
- Kövecses, Z. 2002. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kronasser, H. 1968. *Handbuch der Semasiologie*. Heidelberg: Winter.
- Lakoff, G., M. Johnson. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

- Lewandowska-Tomaszczyk, B. (ed). 2016. *Conceptualizations of Time*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Mandler, J. M. 2006. *The Foundations of Mind: Origins of Conceptual Thought*. Oxford: Oxford University Press.
- McGlone, M., J. Harding. 1998. Back (or Forward?) to the Future: The Role of Perspective in Temporal Language Comprehension. *Journal of Experimental Psychology* 24, 1211–1223.
- Mladenović, M. 2015. Spatial Prepositions Used for Expressing Time Relations: Translation Analysis from English to Serbian. Master's Thesis. Niš: Faculty of Philosophy.
- Núñez, R., E. Sweetser. 2006. Looking Ahead to the Past: Convergent Evidence from Aymara Language and Gesture in the Crosslinguistic Comparison of Spatial Constructions of Time. *Cognitive Science* 30, 401–450.
- Ouellet, M., J. Santiago, Z. Israeli, S. Gabay. 2010. Is the Future the Right Time?. *Experimental Psychology* 57, 308–314.
- Pinker, S. 1994. *The Language Instinct*. New York: William Morrow and Company.
- Pullum, G. K. 1991. *The Great Eskimo Vocabulary Hoax and Other Irreverent Essays on the Study of Language*. Chicago: University of Chicago Press.
- Radden, G. 2011. Spatial Time in the West and the East". In *Space in Time and Language*, M. Brdar, M. Omazić, V. Pavičić-Takač, T. Gradečak-Erdeljić, G. Buljan, eds., 510–516. Frankfurt: Peter Lang.
- Rasulić, K. 2004. *Jezik i prostorno iskustvo: konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet/Čigoja štampa.
- Sinha, C., V. da Silva Sinha, J. Zinken, W. Sampaio. 2016. When Time is Not Space: The Social and Linguistic Construction of Time Intervals and Temporal Event Relations in an Amazonian Culture. In *Conceptualizations of Time*, B. Lewandowska-Tomaszczyk, ed., 151–186. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Stamenković, D. 2017. *Jezik i kretanje: kognitivnosemantički ogledi*. Niš: Filozofski fakultet.
- Torralbo, A., J. Santiago, J. Lupiañez. 2006. Flexible Conceptual Projection of Time onto Spatial Frames of Reference. *Cognitive Science* 30, 749–757.
- Traugott, E. C. 1978. On the Expression of Spatio-temporal Relations in Language. In *Universals of Human Language: Vol. 3. Word structure*, J.H. Greenberg, ed., 369–400. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Tse, C.-S., J. Altarriba 2008. Evidence against Linguistic Relativity in Chinese and English: A Case Study of Spatial and Temporal Metaphors. *Journal of Cognition and Culture* 8, 335–357
- Vidanović, Đ. 2014. The Tractability of Conceptual Blending. *CogSciNiš 2014 Workshop*. Niš: University of Niš – Center for Cognitive Sciences.
- Whorf, B. 1956. *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf* (ed. J. B. Carroll). Cambridge, MA: The MIT Press.

Dušan Stamenković

**PSYCHOLINGUISTIC APPROACHES TO THE STUDY
OF THE CONCEPTUALISATION OF TIME BY MEANS
OF SPATIAL ELEMENTS**

Summary

The main aim of this article is to overview a number of recent psycholinguistic studies related to the usage of spatial elements and relations for the purpose of describing time. This predominantly includes those empirical papers that marked the controversial debate on the role of native language in the process of spatial conceptualization of time-related phenomena and the attempt of put the spatio-temporal relations into a Neo-Whorfian context. The paper gives a theoretical overview related to the importance of studying spatio-temporal links, which is followed by an outline of several articles which were part of the mentioned debate. The first one will be Boroditsky's 2001 paper, in which she tried to prove that one's native language largely determines the way in which one conceptualizes time, which gets very close to the ideas stemming from the Sapir-Whorf hypothesis. This is followed by the description of three studies (Chen 2007; January and Kako 2007; Tse and Altarriba 2008) which failed to replicate Boroditsky's experimental procedures, and opposed the interpretation of the results in several different ways. Finally, after summing up and comparing the results, the paper offers a set of ideas that could possibly improve some future endeavours in the field.

dusan.stamenkovic@filfak.ni.ac.rs

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81'37:114(082)
82.09:114(082)
821.163.41.09:114(082)
114:81'42(082)

JEZIK, književnost, prostor : tematski zbornik radova / urednice Vesna Lopičić, Biljana Mišić Ilić. - Niš : Filozofski fakultet, 2018 (Niš : Unigraf x-copy). - 778 str. : ilustr. ; 25 cm. - (Biblioteka Naučni skupovi / [Filozofski fakultet, Niš])

Radovi na srp. i engl. jeziku. - Tekst lat. i ćir. - Tiraž 150. - Str. 11-24:Reprezentacija i metaforizacija prostora u savremenoj nauci o jeziku i književnosti / Vesna Lopičić i Biljana Mišić Ilić. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad. - Summaries; Rezimei.

ISBN 978-86-7379-473-0 (broš.)

1. Лопичић, Весна, 1959- [уредник] [аутор додатног текста] 2. Мишић Илић, Биљана, 1962- [уредник] [аутор додатног текста] а) Простор - Анализа дискурса - Зборници б) Семантика (лингвистика) - Простор - Зборници с) Компаративна књижевност - Простор - Зборници д) Српска књижевност - Простор
COBISS.SR-ID 262242572